

JOANNA SONDEL

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

Gabriele D'Annunzio a system polityczny Fiume (1919–1920)

Koncepcje ustrojowo-polityczne włoskiego polityka, poety i dramaturga Gabriele D'Annunzia¹ zasługują na uwagę, gdyż nie znalazły dotąd szerszego opracowania w polskiej literaturze przedmiotu. O „wyprawie fiumańskiej” i półtorarocznej okupacji tego adriatyckiego miasta przez D'Annunzia i jego legionistów wspominają tylko niektórzy historycy², na marginesie rozważań o faszyzmie włoskim, i to raczej z perspektywy historycznej, a nie doktrynalnej.

Wyprawa na Fiume, stanowiąca konsekwencję „niesprawiedliwego” pokoju wersalskiego, który „upokorzył” Włochy, pozbawiając ich obiecanych w Pakcie Londyńskim terytorialnych zdobyczy³, miała zasadnicze znaczenie dla rozwoju faszyzmu we Włoszech.

¹ Gabriele D'Annunzio (1863–1938) poeta, dramaturg, powieściopisarz. Jeden z głównych przedstawicieli dekadentyzmu włoskiego. Pomijając drobny epizod parlamentarny z 1897 r., gdy wybrany został posłem z ramienia skrajnej prawicy, D'Annunzio właściwą działalność polityczną rozpoczął wraz z wybuchem I wojny światowej. Wszczął wtedy gwałtowną agitację za przystąpieniem Włoch do wojny po stronie Ententy. Pomimo zaawansowanego wieku wyruszył na front i służył w lotnictwie. Kontynuował równocześnie działalność propagandowo-publicystyczną przede wszystkim po klęsce pod Caporetto. Zob. *Wielka encyklopedia powszechna PWN*, t. I, Warszawa 1963, s. 277; *Mały słownik pisarzy włoskich*, Warszawa 1969, s. 61–63; *Enciclopedia Italiana di Scienze. Lettere ed Arti*, Edizioni Istituto G. Trecciani, Milano, 1932–1933, s. 322–326.

² Zob. St. Sierpowski, *Faszyzm we Włoszech 1919–1926*, Wrocław 1973; J. Gierowski, *Historia Włoch*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1999; T. Wituch, *Od Trypolisu do Lozanny*, Warszawa 1986. O działalności politycznej D'Annunzia wspominają też Jan Zdzitowiecki we wstępie do: Enrico Corradini, *Jedność i potęga narodów*, Poznań, s. 937, oraz Stanisław Wędkiewicz, *Faszyzm a kultura intelektualna Włoch powojennych*, „Przegląd Polski” 1930, nr 100–101.

³ Na Kongresie Wersalskim żądania terytorialne Włoch zostały przez „Wielką Trójkę” uznane za imperialistyczne i nieuzasadnione. Wywołało to ostrą krytykę i falę rozczarowania we Włoszech. Włochom wydawało się, że ich wysiłek wojenny i ofiary zostały niedocenione. Giovanni Gentile w *Origine e dottrina del fascismo* pisał: „Nasze zwycięstwo zamieniło się w porażkę. W narodzie rozszerzył się duch właściwy państwom pokonanym”. Szerzej na ten temat – S. Sierpowski, *Faszyzm we Włoszech 1919–1926*, Wrocław 1973, s. 30.

Działalność polityczna D'Annunzia we Fiume, zmierzająca do stworzenia modelu państwa korporacyjnego, utworzenia Ligi Fiumańskiej, jego polityka wobec Jugosławii tzw. intrygi bałkańskie oraz próba „marszu na Rzym” pod wieloma względami stanowiła punkt odniesienia i inspirację dla Benito Mussoliniego.

Celem tego studium jest przedstawienie „wyprawy fiumańskiej” w szerszym kontekście historycznym przez zarysowanie zasadniczych idei politycznych Gabriele D'Annunzia podczas okupacji Fiume od 12 września 1919 r. do 24 grudnia 1920 r., oraz podkreślenie jego związków z faszyzmem.

I. „Kwestia adriatycka”

Po pierwszej wojnie światowej głównym problemem polityki zagranicznej Włoch stała się tzw. kwestia adriatycka, to znaczy problem uznania przez mocarstwa światowe aspiracji terytorialnych Włoch przez przyłączenie ziem obiecanych w Pakcie Londyńskim tzn. Istrii i Dalmacji, z Zadarem i Šibenikiem i dodatkowo miasta Fiume⁴, które nie było pierwotnie przewidziane w traktacie. Głównym przeciwnikiem Włoch na Konferencji Pokojowej w Paryżu był prezydent amerykański Woodrow Wilson. Zdecydowanie sprzeciwił się uznaniu Paktu Londyńskiego i roszczeniom włoskim do Dalmacji i Fiume, które ogłoszone miało być wolnym miastem. Podobnie też pretensje włoskich do tego adriatyckiego miasta nie uznały Francja i Anglia, podczas gdy sami mieszkańcy Fiume na czele z Radą Narodową (Consiglio Nazionale), pod kierunkiem Antonio Grossicha, już 30 listopada 1918 r. zadeklarowali chęć przyłączenia do Włoch.

Gabriele D'Annunzio, który z doświadczeń I wojny światowej wyszedł w glorii nie tylko wieszca, ale także bohatera narodowego⁵, stał się od 1919 r. głównym rzecznikiem programu nacjonalistycznego i imperialistycznego, z wyraźnymi konotacjami antydemokratycznymi i antyparlamentarnymi. Już 24 października 1918 r. na łamach „Corriere della Sera” opublikował artykuł pod znaczącym tytułem *Vittoria nostra non sarai mutilata*. Od tego momentu hasło „kalekiego zwycięstwa” (*Vittoria mutilata*) stało się symbolem sprzeciwu narodu włoskiego wobec postanowień „niesprawiedliwego pokoju”, który chciał pozbawić Włochów obiecanych im wcześniej zdobyć terytorialnych.

⁴ Fiume (chor. Rijeka) – miasto w płn.-zach. Jugosławii nad zatoką Carnaro (Morze Adriatyckie). Obok Triestu główny port Cesarstwa Austro-Węgierskiego na Adriatyku. Od XVII w. prowincja niezależna. Na mocy dekretu Marii Teresy z 14 II 1776 Fiume zostało przyłączone do Węgier jako prowincja autonomiczna. W latach 1848–1859 miasto znalazło się pod okupacją chorwacką. W 1870 r. zostało chwilowo przyłączone do Włoch. W 1915 r. wielu obywateli Fiume dobrowolnie wstąpiło do wojska włoskiego. Od października 1918 r. Włosi rywalizowali z Francuzami o wojskową kontrolę nad miastem, jednak na podstawie traktatu z Saint-Germain-en-Laye (1919) miasto przyznano Jugosławii.

⁵ D'Annunzio za bohaterstwo na polu walki został odznaczony pięcioma srebrnymi medalami, jednym brązowym i jednym złotym. Zob. *Enciclopedia Italiana...*, s. 323.

Następnie 25 kwietnia 1919 r. D'Annunzio, po telegraficznym złożeniu wyrazów uznania Emanuele Orlando w związku z opuszczeniem przez delegację włoską Konferencji Pokojowej w Paryżu, wygłosił w Wenecji płomienną mowę do narodu włoskiego, wzywając do „niepoddania się naciskom Wilsona i rewindykacji Dalmacji, Fiume i objęcia w posiadanie całego Adriatyku” (zgodnie z hasłem *Mare Nostrum*). W tym samym duchu wystąpił na manifestacji w Rzymie 4 maja 1919 r., zorganizowanej przez jednego z liderów nacjonalistycznych Luigi Federzoniego i z inspiracji Komitetu na rzecz Rewindykacji Narodowych (Comitato Centrale di azione per le rivendicazioni nazionali) pod przewodnictwem Giovanniego Giuratiego. Jego wystąpienia miały tak duży wpływ na zgromadzony na placach lud, że rząd włoski, obawiając się konfliktów dyplomatycznych, zabronił mu wygłoszenia mowy 24 maja 1920 r., w rocznicę przystąpienia Włoch do wojny⁶.

Równocześnie D'Annunzio prowadził też kampanię propagandową na łamach gazet, gdzie akcentował odwieczne związki geograficzne, historyczne i kulturalne łączące Dalmację z Włochami. Wśród ważniejszych artykułów, które ukazały się przede wszystkim w czasopiśmie nacjonalistycznym „Idea Nazionale”, a także w „Il Popolo d'Italia” i w „Gazzetta del Popolo” należy wymienić: *Lettera ai Dalmati* – uważana za najsłynniejszy manifest powojennego imperializmu włoskiego, *La Pentecoste d'Italia* – poświęcony Fiume i opublikowany 9 czerwca 1919 r., *Il comando passa al popolo* – w którym sprzeciwia się wybraniu Francesco Saverio Nittiego na premiera (23 VII 1919), a także *Disobbedisco* (1 VII 1919) i *La Vedetta d'Italia* (7 IX 1919).

Konflikt w sprawie Fiume zaangażował dumę narodową Włochów⁷. Stanisław Sierpowski trafnie napisał: „propaganda na rzecz przyłączenia Rijeki niefortunna przez rząd Orlanda, doprowadziła do tego, że miasto to stało się dla przeciwnego Włocha, a szczególnie dla byłych kombatanatów symbolem zwycięstwa”⁸. Wkrótce jednak kontrola nad opinią publiczną wymknęła się rządowi włoskiemu z rąk. Przejęły ją elementy bardziej radykalne, których naczelnym hasłem stała się dewiza: *O Fiume o Morte* (Fiume albo śmierć). Ugrupowania te poparły wyprawę D'Annunzia, który 12 września 1919 r. na czele 2,5-tysięcznego oddziału ochotników wkroczył do Fiume.

⁶ Tekst przemówienia, okrojony przez cenzurę, został opublikowany dwa dni później na łamach „Idea Nazionale”, a w sierpniu 1919 r. wyszedł w osobnym wydaniu, pt. *L'Italia alla colonia e la vittoria col bavaglio*.

⁷ 24 kwietnia 1919 r. Vittorio Emanuele Orlando przesłał „Wielkiej Trójce” pisemne oświadczenie, w którym stwierdził: „Jestem przekonany, że jeżeli Fiume nie będzie oddane Włochom, to fakt ten wywoła w narodzie włoskim tak silną burzę protestu i nienawiści, że doprowadzi ona w niedalekiej przyszłości do głębokich konfliktów”. Cyt. za Aldrovandi-Marescotti, *Guerra diplomatica e frammenti di diario*, Milano 1937, s. 181.

⁸ S. Sierpowski, *op. cit.*, s. 277.

II. „Wyprawa na Fiume”

„Wyprawa fiumańska” miała początkowo cele czysto terytorialne, tzn. przyłączenie tych ziem, których na mocy „niesprawiedliwego pokoju” państwa sojusznice odmówiły Włochom, a także narodowe – postawienie rządu Nittiego w kryzysowej sytuacji. Jednak jak słusznie zauważył Renzo De Felice: „Stwierdzenie, że D’Annunzio i jego Legioniści chcieli przyłączenia tego adriatyckiego miasta do Włoch nie jest wystarczające. Jeśli się na to patrzy pod kątem prestiżu i solidności rządu włoskiego oraz instytucji parlamentarnych wewnątrz kraju i za granicą, nie ulega wątpliwości, iż „wyprawa fiumańska” stanowiła dla jednych i dla drugich uderzenie bez precedensu. [...] To ewidentne, że D’Annunzio zadał w ten sposób ciężki cios całemu ustrojowi liberalno-demokratycznemu”⁹. Podobnego zdania był też Pietro Nenni, który łączył z tym faktem początek agonii państwa liberalnego¹⁰.

Z początkiem 1920 r. „wyprawa fiumańska” nabrała szerszej perspektywy: w zamierzeniu D’Annunzia miała ona na celu odnowę społeczną w duchu rewolucyjnym i stworzenia „nowego porządku świata”.

Renzo De Felice wyróżnił dwie fazy w tej wyprawie: pierwsza – w której przeważają elementy nacjonalistyczne ze skrzydła irredentyzmu adriatyckiego z Giovannim Giuratin na czele (od września 1919 r. do niepowodzenia „Modus Vivendi”¹¹), i druga – związana z syndykalizmem rewolucyjnym o konotacji lewicowej¹². Rozpoczyna się ona wraz z powierzeniem Alceste De Ambrisowi urzędu premiera Fiume (*Segretario per gli Affari Civili dell’Esercito Liberatore in Fiume*) 13.01.1920 r.

Alceste De Ambris¹³, charyzmatyczny przywódca rewolucjonizmu włoskiego, zastąpił na tym stanowisku nacjonalistę Giovanniego Giuratiego. Ten przełom w polityce fiumańskiej spowodowany był wieloma czynnikami: niesatysfak-

⁹ R. De Felice, *D’Annunzio politico 1918–1938*, Bari 1978, s. 146.

¹⁰ P. Nenni, *La lutte de classes en Italie*, Paris 1930, s. 149.

¹¹ Na przełomie listopada i grudnia 1919 r. toczyły się rozmowy pomiędzy rządem włoskim (reprezentowanym przez gen. Badoglio) i Gabrielem D’Annunzio w celu pokojowego rozwiązania sprawy Fiume, tzw. *modus vivendi*. Rząd włoski proponował utworzenie wolnego miasta pod protektorem Włoch. D’Annunzio, pomimo przychylnego stanowiska Consiglio Nazionale, nie zgodził się na tę propozycję, uważając ją za niewystarczającą i unieważnił też wyniki plebiscytu, w którym obywatele Fiume opowiedzieli się za tym rozwiązaniem.

¹² R. De Felice, *op. cit.*, s. 146.

¹³ Alceste De Ambris (1874–1934) syndykalista. Od 1903 r. zajmował się działalnością syndykalistyczną z ramienia syndykalizmu rewolucyjnego i dziennikarstwem. W 1908 r. był jednym z organizatorów strajku rolnego w okolicach Parmy, wskutek czego musiał opuścić Włochy. W 1913 r. został wybrany posłem i powrócił do Włoch. Był jednym z twórców Włoskiego Związku Zawodowego (*Unione sindacale italiana*), któremu przewodził do 1914 r. Po wybuchu I wojny światowej przyjął stanowisko interwencyjno-rewolucyjne. Po wojnie był związany z Mussolinim, a przede wszystkim z D’Annunzio. Był premierem rządu we Fiume i współtwórcą konstytucji *Carta del Carnaro*. Pod koniec 1920 r. stał się przeciwnikiem rozwijającego się ruchu faszystowskiego. Po marszu na Rzym Mussoliniego opuścił Włochy i udał się do Francji. Por. *Enciclopedia Italiana di Scienze. Lettere ed Arti*, t. III, s. 668.

cjonującym dla Fiume przebiegiem rozmów z Rzymem, presjami legionistów i popleczników D'Annunzia (jak np. Giuseppe Giulietiego – przewodniczącego związku „Ludzi Morza” – FILM), którzy domagali się zmiany polityki w kierunku lewicowym, nieufnością D'Annunzia w stosunku do Mussoliniego, a przede wszystkim wpływem De Ambrisa.

Mianując De Ambrisa premierem, D'Annunzio liczył na poparcie lewicy włoskiej, a także miał nadzieję, że uda mu się wywrzeć nacisk na rząd Nittiego. W szerszym kontekście D'Annunzio liczył na wybuch rewolucji antyserbskiej na Bałkanach, która uniemożliwiłaby zawarcie traktatu pomiędzy Włochami a Jugosławią. Projekt D'Annunzia różnił się nieco od wizji De Ambrisa, który dążył do nawiązania stosunków z lewicą włoską w celu wywołania rewolucji wewnątrz kraju w oparciu o Fiume. Rewolucja miała stworzyć podstawy nowego porządku syndykalno-korporacyjnego, mającego za punkt odniesienia Konstytucję Fiumańską (*Carta del Carnaro*).

III. Projekt „marszu na Rzym” z 1919 r.

Początkowo głównym celem „wyprawy fiumańskiej” miało być wywarcie presji na rząd włoski i pośrednio spowodowanie dymisji Francesco Severio Nittiego. Pomysł rozciągnięcia „wyprawy fiumańskiej” na całe Włochy pojawił się pierwotnie w kręgach nacjonalistycznych. Obawy te ze swej strony żywił także Rzym¹⁴. Były one w pełni uzasadnione, biorąc pod uwagę bardzo trudną sytuację wewnętrzną kraju, na którą złożył się kryzys dotychczasowej struktury politycznej państwa, pogarszające się warunki ekonomiczne i radykalizacja nastrojów w społeczeństwie, które dotkliwie odczuło skutki wysiłku wojennego i wzrost napięcia rewolucyjnego.

Już na początku października 1919 r. Enrico Corradini i Piero Foscari udali się do Fiume, żeby przekonać D'Annunzia do rozszerzenia swoich działań na Wenecję, Gulię i dalej na pozostałe regiony aż do zajęcia Rzymu. Podobnego zdania byli nacjonaści z kręgu D'Annunzia, jak Giovanni Giurati, Eduardo Susmel, Giovanni Host-Venturi, Luigi Rizzo, a także futurysta Filippo Marinetti, którzy już 16 września 1919 r. wysunęli pomysł zajęcia Triestu. Zdecydowanie przeciwny wszelkim krokom rewolucyjnym okazał się natomiast Benito Mussolini, który chociaż w pierwszym momencie wydawał się popierać wyprawę, to jednak namawiał D'Annunzia do odczekania na tzw. właściwszy moment i przy spotkaniu 7 października 1919 r. przedstawił osobiście Komendantowi wszystkie trudności związane z zamachem stanu. Trafny wydaje się wniosek Paolo Alatriego, iż Mussolini nie miał zamiaru poprzeć „marszu na Rzym” D'Annunzia nie dlatego, iż

¹⁴ Bardzo interesująca jest korespondencja Nitti-Badoglio z 3 i 4 października 1918 r. przytoczona przez P. Alatriego w *Nitti, D'Annunzio e la questione adriatica*, Roma 1946, s. 252. Francesco Nitti i gen. Pietro Badoglio obawiali się ze strony D'Annunzia ataku przeciwko Jugosławii lub ekspedycji zbrojnej wewnątrz Włoch.

był on niezgodny z jego planami, lecz dlatego że nie zamierzał uczestniczyć w nim jako „drugi”¹⁵.

Trzeba podkreślić, że interpretacja „wyprawy fiumańskiej” jako wyłącznie manifestacji ideologii nacjonalistycznej byłaby błędna. W czasie okupacji Fiume dochodziło do licznych starć pomiędzy współpracownikami D’Annunzia, którzy reprezentowali często różne ideologie i wizje polityczne. Po klęsce „Modus Vivendi” w grudniu 1920 r. w polityce wewnętrznej Fiume nastąpił wyraźny zwrot w kierunku lewicowym. Wiązało się to przede wszystkim z przybyciem syndykalisty Alceste De Ambrisa, któremu D’Annunzio powierzył zadanie napisania konstytucji państwa fiumańskiego.

IV. „Carta del Carnaro”

Zamiar nadania konstytucji Fiume spowodowany był przede wszystkim względami ekonomicznymi. Miasto objęte embargiem gospodarczym, znalazło się w bardzo trudnej sytuacji ekonomicznej, którą pogarszał dodatkowo fakt, iż zapasy żywnościowe były na ukończeniu.

W celu ustabilizowania sytuacji ekonomicznej D’Annunzio i De Ambris postanowili stworzyć wolne, autonomiczne państwo-miasto fiumańskie, nie tracąc jednak nadziei na przyłączenie Fiume do Włoch. Oprócz przyczyn ekonomiczno-politycznych równie istotne były powody ideologiczne: D’Annunzio i De Ambris zamierzali stworzyć we Fiume nową strukturę instytucjonalną, która miała być przykładem dla nowego porządku świata powstającego po wielkiej wojnie. W wywiadzie udzielonym 30 marca 1920 r. korespondentowi wiedeńskiej „Neue Freie Presse” D’Annunzio tak tłumaczył zamiar nadania konstytucji: „Chcemy połączyć ducha komunalnego, który również na tych terenach występował i któremu zawdzięczamy siłę i wielkość Włoch, z nowocześniejszymi koncepcjami. Będziemy próbowali osiągnąć maksymalną elastyczność w Konstytucji, tak żeby zharmonizować pacyfistyczne współżycie tej włoskiej komuny morskiej z chorwacką komuną rolniczą. Chociaż wkrótce (jak sobie tego życzymy) przyłączenie do Włoch uniemożliwi nam wprowadzenie Konstytucji we wszystkich formach, jednak pozostanie ona przykładem dla całego świata”¹⁶.

Vittorio Frosini, porównując *Carta del Carnaro* z innymi konstytucjami europejskimi okresu powojennego (Konstytucją Związku Radzieckiego z 1918 r., Konstytucją Niemiecką z 1919 i Czechosłowacką z 1920), stwierdził, iż konstytucja fiumańska jest „tekstem prawnym, który można uznać za emblematyczny dla okresu niepokoїв społecznych i fermentów politycznych, które ogarnęły Europę po pierwszej wojnie światowej”¹⁷.

¹⁵ P. Alatri, *Gabriele D’Annunzio*, Torino 1983, s. 432.

¹⁶ V. Frosini, *D’Annunzio e la „Carta del Carnaro”*, „Nuova Antologia”, nr 2041, Rzym, styczeń 1971, s. 79.

¹⁷ V. Frosini, *op. cit.*, s. 78.

Jednocześnie jednak różni się zasadniczo od wspomnianych konstytucji. Jak podkreślił Carlo Ghisalberti, pomijając nawet różnice na poziomie ideologicznym (Konstytucja ZSRR), ustawy te dotyczyły państw dużych terytorialnie i demograficznie, których problemy wewnątrzpolityczne były zbyt różne od problemów mikroskopijnego państwa fiumańskiego, o szczególnej historii i dość niepewnej przyszłości. Z punktu widzenia statusu prawnego najbliższy był jej Statut Wolnego Miasta Gdańska¹⁸.

1. Zarys konstytucji

Nowe państwo, choć w ostatecznej wersji nazwane zostało regencją, w rzeczywistości było zdecentralizowaną republiką parlamentarną.

Regencja Carnaro została usankcjonowana oficjalnie 8 września 1920 r. Pełny tytuł wyraźnie podkreślał włoski charakter miasta: „Włoska regencja Carnaro. Projekt nowego Statutu Wolnego Państwa Fiumańskiego”. Tekst kończył się tradycyjną formułą Statutów Wolnych Komun Włoskich z okresu średniowiecza: *Statutum et Ordinatum est*.

Szczególnie istotne w świetle powyższych rozważań jest ustalenie dwóch kwestii: pierwszą jest autorstwo konstytucji. Odnaleziony w Archiwum Vittoriale degli Italiani oryginalny tekst De Ambrisa, na podstawie którego D'Annunzio opracował ostateczną wersję *Carta del Carnaro* świadczy o tym, iż konstytucja jest dziełem wspólnym¹⁹.

Konstytucja w ostatecznej formie składała się z preambuły i 65 artykułów zebranych w 25 rozdziałach.

Drugą ważną kwestią jest zastąpienie terminu „republika”, który występował w oryginalnym tekście De Ambrisa, a nawet w pierwszym wydaniu *Carta del Carnaro*²⁰, terminem „regencja”. Renzo De Felice stwierdził, iż zastąpienie terminu „republika” mniej zobowiązującym „regencja” było zabiegiem taktycznym; gdy tylko bowiem pojawiły się pogłoski, że D'Annunzio zamierza ustanowić we Fiume „radykalną formę demokracji” i ogłosić republikę, reakcje zarówno mieszkańców Fiume, Rady Narodowej, jak i bardziej tradycyjnie nastawionych legionistów, przywiązanych do Monarchii były tak gwałtowne, że D'Annunzio i De Ambris zdecydowali się odejść na pewien czas od tych zamiarów i poczekać na

¹⁸ C. Ghisalberti, w *La Carta del Carnaro come Costituzione fiumana*, „Nuovi Quaderni del Vittoriale”, 1995, s. 10.

¹⁹ Statut został opracowany przez De Ambrisa i zmodyfikowany nieco przez D'Annunzia. Rozdziały, które noszą wyraźne piętno D'Annunzia to *O muzyce (LXIV)*, *O budownictwie (LXIII)*, *O wierzeniach religijnych (XIV)* i ostatnie zdanie artykułu XXIV, tzn. wprowadzenie koncepcji, iż wolności obywateli mogą się rozszerzyć, jeśli obywatele uznają to za konieczne i państwo musi się na to zgodzić. Autorstwa D'Annunzia jest też tekst X korporacji (art. XIX). D'Annunzio przepisał też cały tekst, nadając mu formę poetycką przez wprowadzenie wielu archaizmów, terminów zapożyczonych ze statutów średniowiecznych komun włoskich, jak np.: Arengo, Consiglio degli Ottimi i Consiglio dei Rappresentanti, Buoni Uomini etc.

²⁰ Pierwotny tytuł brzmiał: *La Repubblica dei Sindacati. Analisi sindacalista e testo integrale della Costituzione di Fiume dettata da Gabriele D'Annunzio*, Milano 1920.

przychylniejszy moment²¹. Jednocześnie zaczęli szukać poparcia u socjalistów fiumańskich (S. Mayländer) i triesteńskich (G. Passigli) przekonując ich, że D'Annunzio zamierza proklamować „republikę społeczną”, tzn. konstytucję „inspirowaną na kryteriach bardzo nowoczesnych, na których nowe państwo miało się opierać, odmiennych od jakiegokolwiek reżimu istniejącego, również ustroju państwa sowieckiego”²². Zabiegi te nie przyniosły żadnych rezultatów. W tym stanie rzeczy D'Annunzio i De Ambris zdecydowali się ogłosić konstytucję w drugiej połowie sierpnia, proklamując Fiume regencją, co miało uspokoić bardziej zagorzałych zwolenników monarchii i ułatwić rozmowy z rządem włoskim. Jak trafnie stwierdził Renzo De Felice, „ogłoszenie konstytucji miało być ostatnią próbą wywarcia nacisku na Giolittiego, żeby przemyślał politykę wobec Fiume oraz stworzenia trudności na planie międzynarodowym, aby uniemożliwić zawarcie porozumienia z Jugosławią”²³.

2. *Carta del Carnaro* a konstytucja z 1849 r.

W *Carta del Carnaro* są wyraźne nawiązania do Konstytucji Republiki Rzymskiej z 1 sierpnia 1849 r. Tytuł preambuły *O wiecznej woli ludu* przypomina jeden z artykułów Konstytucji Rzymskiej, w której jest mowa, iż „Najwyższa władza jest gwarantowana przez wieczne prawo ludu” (*La sovranità è per diritto eterno del popolo*).

Obie konstytucje miały charakter ekspansywny, głosząc hasła ekspansji skierowane do narodu włoskiego. W *Carta del Carnaro* hasła te były zwrócone w kierunku „wysp o antycznej tradycji weneckiej”, a przede wszystkim w stronę Dalmacji weneckiej. Ten ustęp związany był ściśle z ówczesną sytuacją polityczną i jest tym bardziej znaczący, iż nie znalazł się w oryginalnym tekście De Ambrisa, który jedynie ograniczył się do wyrażenia chęci „stanowienia części składowej Państwa Włoskiego poprzez akt aneksji”, i został dodany później przez D'Annunzia. D'Annunzio chciał podkreślić potrzebę łączności terytorialnej Fiume z Italią, która była zagrożona przez plany Wilsona. Prezydent amerykański, przy nieokreślonej jeszcze granicy między Włochami a Jugosławią, chciał przesunąć wschodnią granicę Włoch na zachód, pozbawiając w ten sposób Fiume łączności z macierzą.

Zasadnicze *novum* Konstytucji Fiumańskiej w stosunku do tradycyjnych statutów włoskich polegało na oryginalnym rozwiązywaniu kwestii organizacji władzy

²¹ Wiadomo, że De Ambris przesłał Gabrielowi D'Annunzio gotowy tekst konstytucji już 18 marca 1920 r. D'Annunzio po wprowadzeniu poprawek, przemawiając wieczorem 21 sierpnia 1920 r. do zgromadzonego na Piazza di Roma tłumu ogłosił zamiar nadania konstytucji nowemu państwu fiumańskiemu. Nowa konstytucja miała być oficjalnie ogłoszona 12 IX 1920 r. jednak tekst został przedstawiony obywatelom Fiume nieco wcześniej 30 VIII 1920 r. na zgromadzeniu w teatrze Fenice.

²² Artykuł pod tytułem *D'Annunzio vuol proclamare la repubblica... sociale* ukazał się 13 IV 1920 r. na łamach „Il Lavoratore” z Triestu.

²³ R. De Felice, *op. cit.*, s. 125.

i stosunków ekonomiczo-społecznych regencji. De Ambris w liście przewodnim do konstytucji postawił problem wyboru pomiędzy ustrojem parlamentarnym a prezydenckim²⁴.

Krytykując zarówno system parlamentarny z powodu nieudolności i nieodpowiedzialności wykazanej w czasie Wielkiej Wojny, jak i ustrój prezydencki, gdzie brak porozumienia pomiędzy przywódcą a opinią publiczną²⁵, De Ambris uważał, iż najlepszym rozwiązaniem jest decentralizacja centralnej władzy państwowej, przyznanie dużej autonomii korporacjom i komunom oraz zbudowanie reprezentacji politycznej opartej na kryteriach politycznych i ekonomicznych. Nowością było wprowadzenie systemu dwuizbowego i ustanowienie dwóch zgromadzeń o różnych kompetencjach: władza ustawodawcza znajdowała się w rękach Izby Przedstawicieli (*La Camera dei Rappresentanti*), zwanej również Radą Znacwców (*Il Consiglio degli Ottimi*), wybieranej na trzy lata, w powszechnym głosowaniu, w którym mogli brać udział obywatele obu płci, mający ukończone 20 lat, oraz Rady Ekonomicznej (*Il Consiglio Economico*) zwanej Radą Tymczasową (*Il Consiglio dei Provvisori*), którą stanowili przedstawiciele różnych korporacji: robotników, przemysłowców, techników, urzędników publicznych itd. Rada Tymczasowa składała się z 60 członków, których kadencja trwała 2 lata. Rada Znacwców zajmowała się prawodawstwem państwowym, policją, obroną narodową, ustawodawstwem cywilnym i karnym, szkolnictwem ponadpodstawowym i sztukami pięknymi.

Rada Tymczasowa, która reprezentowała korporacje, miała rozważać kwestie ekonomiczne i społeczne (kodeks handlowy i morski, cła, taryfy, prawo pracy, traktaty handlowe), a także zajmować się szkolnictwem technicznym i zawodowym, przemysłem, bankami, wykonywaniem wolnych profesji itd.

Niechęć do ustroju parlamentarnego widoczna była w brzmieniu artykułu XXX, który mówił, iż Rada Znacwców miała zbierać się tylko raz do roku w październiku „na odpowiednio krótki czas posiedzenia”. Podobnie też Rada Tymczasowa, chociaż zbierać się miała dwa razy do roku, w maju i listopadzie, powinna obradować w „sposób lakoniczny”.

Najważniejsze decyzje miały być podejmowane przez Wspólną Radę (*Assemblea Comune*), zwaną inaczej Zgromadzeniem Carnaro (*Arengo del Carnaro*). Wspólna Rada zajmowała się polityką zagraniczną, finansami i skarbem państwa, wykształceniem wyższym, zmianami w konstytucji, poszerzeniem praw obywatelskich i wyborem siedmiu rektorów.

Władzę wykonawczą miało sprawować siedmiu rektorów, odpowiedników siedmiu ministrów (spraw zagranicznych, finansów i skarbu, szkolnictwa publicznego, spraw wewnętrznych i sprawiedliwości, obrony narodowej, ekonomii i pracy) wybieranych na okres jednego roku.

²⁴ *La Costituzione di Fiume: commento illustrativo di Alceste De Ambris*, [w:] *La Carta del Carnaro a cura di R. De Felice*, s. 106–107.

²⁵ Zaważyła tu zapewne także zadeklarowana niechęć do Wilsona, głównego przeciwnika roszczeń włoskich na konferencji wersalskiej.

Rektor spraw zagranicznych miał spełniać również funkcję prezydenta, a więc reprezentować państwo. Urząd miał charakter raczej honorowy, choć w przypadku głosowania jego głos mógł być decydujący.

Jeśli regencja znajdowałaby się w niebezpieczeństwie, miał być wybierany na czas nieokreślony „Comandante”, który sprawowałby władzę dyktatorską. W pierwotnej wersji De Ambris chciał ustanowić kadencję komendanta na okres sześciu miesięcy, podobnie jak miało to miejsce za czasów antycznego Rzymu. D’Annunzio jednak zmienił to rozporządzenie aczkolwiek zachował wzmiankę, „iż w prawie rzymskim dyktator wybierany był na okres nieprzekraczający sześciu miesięcy”²⁶ podkreślając jednocześnie, że dyktatura uważana była za rozwiązanie „wyjątkowe i czasowe”. Po wygaśnięciu niebezpieczeństwa komendant miał ustąpić ze stanowiska.

De Ambris opracował też system gwarancji prawnych, który miały chronić ustrój demokratyczny regencji przeciwko zamachom dyktatorskim. Władza komendanta, choć nieograniczona przez konstytucję, w praktyce nie przekraczała uprawnień prezydenta w czasie wojny w krajach o ustroju prezydenckim takich, jak np. Stany Zjednoczone. Również rektor spraw zagranicznych, który normalnie miał sprawować władzę w regencji, był tylko *primus inter pares*.

W sferze władzy sądowniczej²⁷ D’Annunzio i De Ambris ustanowili pięć organów sądowniczych: prawo cywilne i karne w pierwszej instancji leżało w kompetencji ławników (*Giudici municipali*) zwanych też dobrymi ludźmi (*Buoni uomini*)²⁸, którzy mieli być wybierani przez komuny.

Giudici del lavoro, czyli sędziowie pracy, wybierani przez korporację, rozstrzygać mieli spory pomiędzy pracodawcami a robotnikami.

Główny organ sądowniczy stanowili *Giudici togati*, którzy zajmowali się przypadkami dotyczącymi prawa cywilnego, handlowego i karnego.

Giudici del maleficio rozpatrywali poważniejsze przestępstwa, które pociągały za sobą karę powyżej 3 lat więzienia.

Na szczycie całej struktury sądowniczej znajdowała się *Corte della ragione*, która miała charakter najwyższej instancji odwoławczej. Regulowała ona konflikty pomiędzy różnymi organami, władzą ustawodawczą a wykonawczą, zajmowała się kwestiami konstytucyjnymi, zdrady narodowej i nadużyciem władzy. Miała wybierać także *Giudici togati*.

3. Komuny i korporacje

Szeroki zakres władzy i autonomii został przyznany w konstytucji komunom²⁹.

Autonomia komun opierała się na władzy normatywnej i administracyjnej, którym przeciwstawiała się tylko władza instytucji regencyjnych. Podczas gdy

²⁶ Art. XXXXIII.

²⁷ Władzy sądowniczej zostały poświęcone artykuły XXXVII–XLII.

²⁸ Jest to wyraźne nawiązanie do instytucji *Boni Homines* w komunach średniowiecznych.

²⁹ Art. XXII–XXIV.

zazwyczaj konstytucje, łącznie z Konstytucją Albertyńską³⁰, przyznawały komunom kompetencje i funkcje określone i modyfikowane przez prawo w Konstytucji Fiumańskiej władza centralna mogła ingerować w wewnętrzne sprawy komun tylko wtedy gdy wystąpiła o to władza danej komuny lub przynajmniej 1/3 jej obywateli mających prawo głosu.

Komuny Fiume miały prawo do prowadzenia między sobą układów i zawierania traktatów w kwestiach prawnych i administracyjnych, chociaż te układy i traktaty miały znajdować się pod kontrolą władzy wykonawczej³¹.

To postanowienie było rezultatem pasji historycznej D'Annunzio dla okresu „wolnych komun” i jednocześnie próbą rozwiązania problemu pokojowego współżycia różnych ludów adriatyckich, który szczególnie leżał na sercu De Ambrisowi³². Miało też ułatwić przyłączenie do terytorium Fiume wysp o antycznej tradycji weneckiej i tych wszystkich, które z własnej woli chciałyby stać się częścią regencji. De Ambris, odrzucając jakąkolwiek formę podboju, przeciwstawiał mu prawo do samostanowienia poszczególnych ludów i odwołał się do starożytnego Rzymu, który „rządził światem przez wiele wieków, przyznając prawo obywatelstwa wszystkim ludom Imperium i respektując ich język i zwyczaje”. Połączył w ten sposób kwestię autonomii komun z ochroną mniejszości językowych i kulturowych, ponieważ również szkolnictwo miało znajdować się w kompetencji komun. W artykułach o szkolnictwie³³ wyraźnie podkreślono, iż pomimo przodującej roli języka Dantego oraz kultury włoskiej, pod ochroną znajdują się też inne kultury i języki ludności zamieszkującej regencję. Spodziewając się jednak, iż to liberalne prawo wywoła niezadowolenie i krytykę w środowiskach konserwatywnych i nacjonalistycznych, starano się umotywować to postanowienie faktem, iż „kultura i cywilizacja włoska i łacińska powinny górować dzięki własnym przymiotom, a nie poprzez brutalną przemoc”³⁴.

System korporacji³⁵ przewidywał organizację społeczeństwa na podstawie wykonywanej pracy. Były one organem reprezentującym wolę ludu, który przez swoich przedstawicieli mógł sprawować władzę w regencji. Wszyscy obywatele, niezależnie od rodzaju wykonywanej pracy, musieli być wpisani do jednej z dziewięciu korporacji. Korporacje cieszyły się szeroką autonomią i wolnością, a państwo miało otaczać je opieką i udzielać im pomocy. Każda korporacja miała odpowiedni status prawny i mogła nałożyć podatek na swoich członków. Był

³⁰ Art. V Karty Albertyńskiej wyraźnie podkreślał, iż „wszystkie komuny (*municipi*) mają takie same prawa: ich niezależność jest tylko ograniczana przez prawo państwowe”.

³¹ Art. XXIV.

³² W liście z 18 marca 1920 r. do Komendanta De Ambris nawiązuje do ordynacji Konfederacji Szwajcarskiej, a przede wszystkim do Kantonu Grigioni, gdzie pokojowo współżyją Niemcy, Ludy Romańskie (Romani, Ladini), Włosi, a na dodatek protestanci i katolicy. Cyt. za *La Carta del Carnaro*, s. 85.

³³ Art. L–LIV.

³⁴ *La costituzione di Fiume: commento illustrativo di A. De Ambris* w *La Carta del Carnaro*, s. 94.

³⁵ Art. XVIII–XXI.

to więc system państwowy, który opierał się na przedstawicielach różnych grup zawodowych.

De Ambris, kreśląc zarys korporacji, oparł się na słynnej formule Giuseppe Mazziniego głoszącej: „Wolność i zrzeszanie się”. Każdy obywatel mógł przejść z jednej korporacji do innej. Każda korporacja miała prawo ustanowienia własnych praw, pod warunkiem że nie były one sprzeczne z konstytucją. Podobnie jak komuny, miały one prawo do zawierania traktatów z zachowaniem wymogu zatwierdzenia ich przez władzę centralną. Władza ta mogła ingerować w sprawy wewnętrzne korporacji tylko w dwóch przypadkach: 1) gdy zażądałaby tego główna władza korporacji; 2) gdy o to wystąpiłaby co najmniej 1/3 jej członków. Miało to zapobiegać tworzeniu wewnętrznej oligarchii.

D'Annunzio zmodyfikował artykuł 13 i 14 tekstu De Ambrisa, dodając fragment o ceremoniałach, świętach i symbolach charakterystycznych dla każdej z korporacji. Zdaniem Renzo De Felice ta literacka interwencja uczyniła mniej przejrzystym syndykalny charakter oryginalnego tekstu De Ambrisa, przez co wielu badaczy doszło do wniosku, że *Carta del Carnaro* zmierzała bardziej do ożywienia sytuacji społecznej i stosunków z przeszłości niż do opracowania nowych i nowoczesnych form organizacji społecznej i politycznej³⁶. Taka interpretacja nie wydaje się jednak właściwa: korporacje fiumańskie, mimo iż nawiązywały z nazwy do instytucji średniowiecznych, nie miały jednak nic wspólnego z nimi pod względem normatywnym. Miały one ograniczać „egzagerację” władzy centralnej, a przede wszystkim aparatu biurokratycznego.

Jak podkreślał Renzo de Felice, Konstytucja Fiumańska też nie miała nic wspólnego z korporacjonizmem katolickim ani z faszystowskim programem reformy polityczno-społecznej³⁷. Korporacjonizm De Ambrisa zbliżony był najbardziej do koncepcji syndykalizmu w duchu Mazziniego.

4. Praca i własność

Życie społeczne w państwie fiumańskim miało opierać się na trzech elementach: wolności (*życie jest piękne i godne wolnego człowieka*), cnocie (*pełnię człowieczeństwa osiąga ten, kto każdego dnia odradza się w cnocie*) i pracy (*praca nawet najniższa, nawet najgorsza, jeżeli jest dobrze wykonywana prowadzi do piękna*)³⁸.

Według M. Leddena³⁹ w tych trzech punktach mieściła się esencja europejskiego socjalizmu radykalnego i wyraźne nawiązanie do teorii młodego Karola

³⁶ R. De Felice, *La Carta del Carnaro...*, s. 15.

³⁷ Rozwój faszystowskiego korporacjonizmu zmierzający w kierunku statalizacji i umacniania systemu jako wyrazu omnipotencji faszystowskiego państwa nie miał nic wspólnego z wolnościami i autonomicznymi korporacjami fiumańskimi. Por. W. Kozub-Ciembroniewicz, *Korporacjonizm Włoch a idee korporacyjne Encykliki Quadragesimo Anno*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” IX, Wrocław 1985, s. 132.

³⁸ Art. XIV.

³⁹ M. Ledden, *D'Annunzio a Fiume*, Bari 1975, s. 229.

Marksa z *Rękopisów ekonomicznych i filozoficznych* (1844), który – będąc spadkobiercą myśli Hegla – szukał drogi, by zakończyć alienację człowieka.

D'Annunzio, przygotowując konstytucję, chciał stworzyć strukturę państwa, umożliwiającą rozwój społeczeństwa. Ledden pisał: „nie jest przypadkiem, że użył on w Carta del Carnaro terminologii prawnej z okresu komun, ponieważ pragnął stworzyć w Regencji ten ferwor aktywizmu, który dał początek Renaissance’owi”⁴⁰.

Zgodnie z takim założeniem D'Annunzio poświęcił dużo uwagi kwestii szkolnictwa publicznego i kultury narodu (zamierzał nawet otworzyć we Fiume uniwersytet), podkreślając, że szkoły powinny unikać wskazywania jakiejkolwiek skali wartości oraz że nie będzie tolerowana jakakolwiek forma indoktrynacji tak w materii politycznej, jak i religijnej. Jedyna dozwolona indoktrynacja dotyczyła kwestii piękna i muzyki, miała stać się „instytucją religijną i społeczną”.

Oryginalne jest rozwiązanie przedstawionej kwestii pracy i własności. D'Annunzio widział cel nowoczesnego państwa w podkreśleniu znaczenia pracy, jako środka umożliwiającego realizację człowieka w celu odejścia od atmosfery deprymującej, typowej dla wieku rewolucji przemysłowej.

Struktura korporacyjna państwa dawała możliwość uczestnictwa w świecie pracy każdemu obywatelowi. Praca miała być środkiem realizacji energii twórczej człowieka. Stąd też jako motto do X Korporacji D'Annunzio przytoczył słynne hasło średniowiecznych komun włoskich *Fatica senza fatica*. Konstytucja miała na celu pokonanie konfliktów społecznych, przyznając czynnikowi pracy (produkcji) rolę nadrzędną w organizacji państwa i społeczeństwa⁴¹. Praca zapewniająca minimum pensji wystarczającej do godnego życia miała być zagwarantowana każdemu obywatelowi⁴².

Radykalnie rozwiązywano też problem własności. Własność na podstawie art. IX, nie miała charakteru absolutnego, była jedynie „najbardziej potrzebną z funkcji społecznych”. Jedynym tytułem prawnym do władania jakimkolwiek środkiem produkcji i wymiany miała być praca⁴³. Właściciel, który rozporządzałby własnością w sposób nieprzydatny dla wspólnoty, mógł być jej pozbawiony. Konstytucja nie przewidywała też gwarancji „odszkodowania”.

Ten artykuł okazał się oryginalny wobec konstytucji liberalnych i konserwatywnych, wobec Statutu Alberyńskiego, który deklarował, iż „wszelka własność

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Art. IV Carta del Carnaro „uznawał suwerenność wszystkich obywateli, ale pogłębiał i strzegł ponad wszystkie prawa prawo wytwórcy”.

⁴² Ta regulacja Konstytucji Fiumańskiej została później przejęta przez faszystowską Kartę Pracy w 1927 r. Karta Pracy z 1927 r. była wstępem do Kodeksu Cywilnego z 1942 r. i podstawą Manifestu werońskiego z 14 listopada 1943 r. Manifest weroński uważany jest przez niektórych historyków za akt początkujący socjalizację przedsiębiorstw przewidzianą przez Mussoliniego na rok 1944 jako ważny element „Państwa Pracy”. Ten projekt został zinterpretowany przez ostatnich epigonów faszyzmu jako powrót do źródeł rewolucyjnych przeciwko korupcji i innym przejawom degeneracji reżimu.

⁴³ Art. X.

jest niepogwałcalna”⁴⁴, a nawet wobec programu nacjonalistów. Nacjonałisci uważali bowiem własność za świętość, zastrzegając, że po stronie właścicieli istnieją obowiązki nie tylko produktywistycznej, ale także politycznej natury (kapitał i polityka w służbie narodu)⁴⁵. Podobnie też encyklika *Rerum Novarum* uznawała własność za prawo naturalne i nienaruszalne⁴⁶, co odpowiadało też społecznej ideologii prawicy.

Nic więc dziwnego, że ta regulacja wywołała sporą konsternację we Fiume. Maffeo Pantaleoni, minister skarbu (*Rettore per le Finanze e il Tesoro*), starał się przekonać D’Annunzia, żeby zmodyfikował ten artykuł konstytucji, gdyż uważał go za „nie do pogodzenia ze współczesną działalnością ekonomiczną”⁴⁷.

Carta del Carnaro wprowadziła zmiany w sferze prawa cywilnego i publicznego:

1) proklamowała równość płci. Kobiety miały te same prawa polityczne i cywilne oraz były zobowiązane do odbywania służby wojskowej⁴⁸, tzw. służby pomocniczej (w szpitalach, fabrykach itd.);

2) gwarantowała wolność prasy, słowa, myśli i religii⁴⁹;

3) zapewniała opiekę w przypadku choroby, inwalidztwa, bezrobocia, a także ochronę przeciwko nadużyciom władzy i tzw. błędom prawnym.

Poza tym konstytucja głosiła prymat społeczeństwa nad państwem, czyli sił żyjących i działających nad aparatem biurokratycznym. Zgodne to było z koncepcją indywidualistyczną i woluntarystyczną D’Annunzia. Państwo miało być „najwyższą formą duchową współżycia obywateli”. (Państwo jest bowiem wspólnym pragnieniem i wspólnym wysiłkiem narodu w celu osiągnięcia wyższego stopnia materialnego i waloru duchowego)⁵⁰.

Nowa konstytucja, która różniła się zasadniczo od obowiązującego we Fiume Statutu⁵¹, wzbudziła spore obawy wśród mieszkańców Fiume, a także przedstawicieli różnych ugrupowań politycznych we Włoszech. Została odrzucona

⁴⁴ Art. XIX Statutu Albertyńskiego.

⁴⁵ W. Kozub-Ciembroniewicz, *op. cit.*, s. 230.

⁴⁶ Pod warunkiem że właściciel przestrzegał w praktyce zasad katolickiej moralności i etyki. Por. W. Kozub-Ciembroniewicz, *op. cit.*, s. 230.

⁴⁷ List Maffeo Pantaleoni do D’Annunzio z 15 września 1920 r. Zob. Arch. Vittoriale, *Archivio fiumano*, fasc. <Pantaleoni Maffeo>. Cyt. za *La Carta del Carnaro*, s. 29.

⁴⁸ Art. XLVII.

⁴⁹ Epizod fiumski miał pewne konsekwencje w sferze prawa prywatnego, ponieważ instytucja rozwodu, wprowadzona w *Carta del Carnaro*, przetrwała we Fiume aż do 1924 r., kiedy to wprowadzono tam włoski kodeks cywilny z 1865 r. Dopuszczalność rozwodu była jednym z głównych punktów programu społecznego *Associazione degli Arditi d’Italia*, powstałej we Fiume w styczniu 1920 r. W celu otrzymania rozwodu wielu Włochów jak np. Vilfredo Pareto czy lider loży masońskiej Domizio Torrigiani przyjmowało nawet obywatelstwo fiumskie. Zob. V. Frosini, *op. cit.*, s. 85.

⁵⁰ Art. XVIII.

⁵¹ We Fiume obowiązywał *Statuto della libera città di Fiume e del suo distretto*, nadany przez Prawo Konstytucyjne XXX Cesarstwa Austro-Węgierskiego z 1868 r. Paragraf 66 dopuszczał przyłączenie do Włoch jako „corpus separatum”. Do postanowień owego statutu odwołała się w 1918 r. Rada Narodowa, kiedy zadeklarowała chęć przyłączenia tego wolnego miasta do Włoch. Zob. V. Frosini, *op. cit.*, s. 82.

przez nacjonalistów, którzy obawiali się utraty szkół na rzecz mniejszości narodowych i krytycznie przyjęli artykuły poświęcone obywatelstwu i statusowi Chorwatów. Partia Ludowa (Popolari) potępiła zdecydowanie konstytucję, uznając ją za „niechrześcijańską, z tendencjami do wskrzeszania kultu pogańskiego, w którym hedonizm i estetykę przeciwstawiano etyce, a Orfeusza Chrystusowi”⁵². Przeciwni byli też socjaliści i autonomiści R. Zanelliego, podczas gdy przychylni konstytucji okazali się republikańscy, faszysty, Fascio di rinnovamento i ugrupowania socjalistyczne Quarantotto.

V. Projekt „marszu na Rzym” z 1920 r.

W drugiej połowie 1920 r. ponownie pojawił się pomysł „marszu na Rzym”, choć już nie z inspiracji nacjonalistów, lecz De Ambrisa. Na przełomie września i października 1920 r., podczas gdy toczyły się rozmowy włosko-jugosłowiańskie w sprawie rozwiązania problemu Fiume, De Ambris przygotował i przedstawił D'Annunzio projekt powstania i marszu na Rzym (*Programma per una insurrezione e relativa marcia su Roma*). Projekt rewolucji wewnątrz kraju zdobył poparcie niektórych włoskich ugrupowań lewicy rewolucyjnej. Okazją do marszu na Rzym miał być strajk kolei pod przewodnictwem Giuseppe Giuliettiego i anarchisty Enrico Malatesta, przewidziany na drugą połowę stycznia 1921 r. D'Annunzio, początkowo nieufny wobec projektu, zgodził się pod naciskiem Giuliettiego i De Ambrisa, stawiając jednak jako warunek zapewnienie jeśli nie poparcia, to przynajmniej neutralności socjalistów włoskich. Również i ten zamach stanu nie doszedł do skutku wobec wyraźnej niechęci włoskiej PSI w stosunku do D'Annunzio i do De Ambrisa.

VI. „Intrygi bałkańskie” i Liga Fiumańska

Po ogłoszeniu konstytucji nastąpił kolejny zwrot w polityce wewnętrznej Fiume. D'Annunzio odszedł od ugrupowań lewicowych związanych z De Ambristem oraz planów wywołania rewolucji we Włoszech i ponownie zbliżył się do elementów nacjonalistycznych, a zwłaszcza głoszonych przez nich planów wywołania rozruchów narodowościowych w Jugosławii. To postępowanie doprowadziło do ochłodzenia stosunków z De Ambristem i kręgiem lewicowym. Jak podkreślał Renzo De Felice, idea wywołania zamieszek w Jugosławii od dawna była kultywowana we włoskich środowiskach nacjonalistycznych i wojskowych⁵³.

⁵² Słowa kardynała Celso Costantiniego. Cyt. za R. De Felice, *D'Annunzio politico*, s. 129.

⁵³ Admirał Enrico Millo, dowodzący wojskami okupacyjnymi w Zarze, próbował wywołać powstanie przeciwko Serbom przewidziane na wiosnę. D'Annunzio na przełomie zimy i wiosny korespondował z Millo, dzięki czemu otrzymywał też od admirała pomoc finansową i środki materialne, jak np. benzynę do swoich statków i samolotów. Powstanie nie wybuchło jednak z powodu braku środków finansowych.

Nacjonaliści, jak np. Giovanni Giuriati, dążyli do interwencji zbrojnej przeciw Serbii w celu stworzenia niezależnej Dalmacji pod ochroną Włoch. Giuriati nawiązał nawet rozmowy z narodami przeciwstawiającymi się panowaniu Serbii: Chorwatami, Macedończykami, Albańczykami.

14 listopada 1919 r. D'Annunzio urządził wyprawę zbrojną do Zary (chor. Zadar) i podporządkował to miasto swoim rozkazom, ogłaszając, że miał to być jedynie początek działań mających przywrócić Włochom całą Dalmację. 5 lipca 1920 r. zawarto w Wenecji dwa traktaty pomiędzy Rządem Państwa Fiumańskiego (reprezentowanym przez Giuriatiego i Host-Venturiego) a przedstawicielami Chorwacji i Słowenii⁵⁴. Traktaty przewidywały zapewnienie przez Fiume broni, amunicji i środków finansowych powstańcom albańskim, chorwackim i czarnogóskim w celu wywołania powstania w Jugosławii.

Zamieszki miały wybuchnąć 1 VIII w Czarnogórze, 9 VIII w Albanii i 24 VIII w Chorwacji. W zamian D'Annunzio miał zostać uznany przez te państwa prawnym przedstawicielem Włoch⁵⁵. Drugi z zawartych traktatów przewidywał też stworzenie Republiki Dalmackiej. Miasta Zara, Spalato, Trau' i Ragusa miały pozostać niezależne i połączone w bliżej nieokreśloną ligę lub federację morską. Niektóre z norm zawartych w traktacie przypominały klauzule *Carta del Carnaro* dotyczące kształcenia i przestrzegania praw mniejszości narodowych: Artykuł XVII zobowiązywał obie strony podpisujące traktat do stworzenia odrębnych szkół podstawowych we wszystkich miejscowościach, w których mieszkałoby 100 uczniów innych narodowości tak, żeby zapewnić uczniom należącym do mniejszości językowych uczęszczanie do własnych szkół. Analogicznie miały powstać szkoły średnie wszędzie tam, gdzie byłoby przynajmniej 500 uczniów innych narodowości. Poza tym traktaty miały zagwarantować wprowadzenie dodatkowego języka oficjalnego w miejscowościach, gdzie jedna trzecia mieszkańców byłaby innej narodowości.

Niezależnie od tych traktatów „oficjalnych” D'Annunzio 12 maja 1920 r. podpisał tajny traktat z Jovanem Plamenatz, przedstawicielem króla Czarnogóry, w którym obie strony zobowiązywały się do odbudowy monarchii w Czarnogórze i poparcia w całej Jugosławii ruchów antyserbskich. Traktat ten przewidywał też obustronną pomoc zbrojną: Czarnogóra gwarantowała Włochom w przypadku wojny lub zaistnienia ryzyka wojny prawo do zbudowania bazy okrętowej w Cattaro. W związku jednak z fatalną sytuacją finansową Państwa Fiumańskiego projekty te pozostały tylko na papierze.

⁵⁴ Traktat ostatecznie nie został podpisany przez żadnego przedstawiciela Słowenii. Giuriati tłumaczył to faktem, że chociaż nie byłoby trudno znaleźć licznych przedstawicieli Słowenii gotowych do podpisania traktatu, to jednak żaden z nich nie był oficjalnym przedstawicielem narodu. W tekście traktatu problem ten został rozwiązany przez deklarację, że po osiągnięciu niezależności Słowenii jej obywatele będą mogli ratyfikować traktat (R. De Felice, *op. cit.*, s. 249).

⁵⁵ [Strona bałkańska] deklaruje uznać Komendanta Miasta Fiume za wiernego i prawnego przedstawiciela zwycięskich Włoch, tak że jakakolwiek pomoc otrzymana od wspomnianego Komendanta ma być uważana za otrzymaną od Włoch i każdy obowiązujący układ z Komendantem ma być uważany za układ z Włochami [...] Por. M. Ledeen, *op. cit.*, s. 248.

W kręgu nacjonalistycznym narodził się też pomysł utworzenia „Ligi Fiumańskiej”. Miała ona połączyć uciskane narody i kraje: irlandzki, egipski, hinduski, austriacki, węgierski przeciw wielkim mocarstwom światowym, przede wszystkim Anglii i Francji, które wraz ze Stanami Zjednoczonymi sprzeciwiały się sprawie Fiumańskiej i popierały roszczenia Jugosławii przeciw traktatowi wersalskiemu oraz przeciwko Lidze Narodów, określaną przez D'Annunzia jako „spisek uprzywilejowanych złodziei i oszustów”⁵⁶.

Właściwym twórcą i pomysłodawcą Ligi był Leon Kochnitzky, belgijski poeta, który przybył do Fiume późną jesienią 1919 r. Od stycznia kierował Biurem Stosunków z Zagranicą (*Ufficio Relazioni Esteriori*). Głównym celem tego Ministerstwa Spraw Zagranicznych było zdobycie poparcia dla sprawy fiumańskiej. Początkowo Kochnitzky, przy współpracy Eugenio Coselschy'ego, Ludovico Toeplitza, Giovanniego Bonmartiniego, Henry'ego Fursta, ograniczył się do zbierania deklaracji poparcia dla zamierzeń D'Annunzia ze strony ruchów narodowościowych w całej Europie. Pomysł ten spotkał się z tak dużą sympatią, że już na początku wiosny Kochnitzky przystąpił do tworzenia prawdziwej organizacji, którą uważał za „narzędzie do wstrząśnięcia starym porządkiem świata”, odwrócenia od Zachodu i zainteresowania wschodem arabskim. Kochnitzky bardzo liczył na poparcie projektu przez Związek Radziecki⁵⁷. Doradzał też, by D'Annunzio pozyskał przychylność komunistów węgierskich sprzeciwiających się reżimowi Horthy'ego.

Liga Fiumańska pozostawała w idealnej harmonii z projektem Carta del Carnaro: obydwie dążyły do przymierza z siłami radykalno-socjalistycznymi i były dowodem chęci pojednania z lewicą europejską.

Chociaż 28 kwietnia 1920 r. w „*Bollettino Ufficiale*” oznajmiono utworzenie Ligi, w rzeczywistości projekt nigdy nie został zrealizowany, przynajmniej nie w takiej formie, jak to wymarzył sobie Kochnitzky. Wydarzenia z drugiej połowy kwietnia 1920 r. (strajk generalny robotników 19 i 20 kwietnia 1920 r.), a także brak środków finansowych zmusiły D'Annunzio do porzucenia projektu utworzenia Ligi.

Usiłowania Coselschy'ego i Kochnitzky'ego, żeby nawiązać kontakty z socjalistami z Triestu, a także zabiegi D'Annunzia o spotkanie z inżynierem Vodorossoffem, oficjalnym przedstawicielem Związku Radzieckiego we Włoszech, za-

⁵⁶ Cyt. za M. Ledden, *op. cit.*, s. 219.

⁵⁷ Dowództwo Fiume próbowało nawiązać kontakty z rządem sowieckim już 5 lutego 1920 r. Związek Radziecki wykazywał jednak nieufność w stosunku do D'Annunzia. W gruncie rzeczy nie uczynił żadnego kroku ani nie udzielił żadnej pomocy, nawet kiedy pojawiły się pogłoski, rozpowszechnione głównie przez dziennik „*Il Lavoratore*” z Triestu, iż „D'Annunzio zamierza ustanowić komunizm we Fiume”.

W sierpniu, na posiedzeniu III Międzynarodówki Lenin stwierdził, iż D'Annunzio jest jedynym rewolucjonistą we Włoszech. Jednak te kontrowersyjne słowa Lenina mogą być odczytywane tylko w kontekście ukazania niezdolności socjalistów włoskich, by „przejsz od słów do czynów”. Szerzej na temat stosunków D'Annunzio z rządem radzieckim zob. C. De Michelis, *D'Annunzio, la Russia, l'Unione Sovietica* w *D'Annunzio politico. Atti del convegno*, 9–10 X 1985, s. 311–317.

kończyły się niepowodzeniem. Faktem jest, że Fiume, nie mając stabilnej struktury państwowej, nie mogło stanowić punktu odniesienia dla ruchów narodowościowych innych krajów, tym bardziej że wielu wśród potencjalnych członków Ligi miało wątpliwości co do prawdziwego charakteru „Wyprawy fiumańskiej”. Poza tym jeden z głównych kierunków polityki fiumańskiej – opozycja w stosunku do wzrostu wpływu Stanów Zjednoczonych na inne kraje – nie był akceptowany przez wszystkich, nawet najbardziej zagorzałych zwolenników projektu⁵⁸. Na niekorzyść realizacji tego przedsięwzięcia przemawiał też fakt, że wewnątrz dowództwa istniała opozycja wobec tworzenia organizacji międzynarodowej, a przede wszystkim niechęć do Arabów⁵⁹.

Po upadku projektu utworzenia Ligi Leon Kochnitzky złożył dymisję ze stanowiska ministra spraw zagranicznych i 2 lipca 1920 r. opuścił Fiume. Jego miejsce zajął Eugenio Coselschy. W sierpniu Coselschy wydał dokument, który miał streścić ideologię Ruchu Fiumańskiego. Wyraźnie reprezentował on zmianę kierunku polityki Fiume. Coselschy krytykował Związek Radziecki, a działalność Ligi ograniczył do „przyjaznej pomocy” różnym narodom i do wywołania rozruchów na Bałkanach.

VII. Rządy D'Annunzia w Fiume

Znaczenie działalności politycznej D'Annunzia, niezależnie od krótkiego okresu istnienia stworzonego przez niego państwa fiumańskiego i konstytucji, która nigdy nie została wprowadzona w życie, należy rozpatrywać w kontekście roli, jaką odegrał on w tworzeniu nowego modelu polityki masowej. Jak słusznie zauważył George L. Mosse⁶⁰, w XIX w. zmienił się charakter sztuki politycznej. Pojawienie się nacjonalizmu przyczyniło się do poszukiwań odpowiedniego sposobu autoprezentacji nie tylko ze strony jakiejś dynastii panującej, lecz ze strony całego narodu⁶¹.

D'Annunzio jako poeta i dramaturg był szczególnie wrażliwy na problem komunikacji i technik oddziaływania na tłum. U podstaw tych poszukiwań leżała chęć stworzenia nowego człowieka i odnowy ludzkości. Wzorując się na teatrze antycznym i na wagnerowskim Bayreuth, których podstawą była atmosfera stworzona przez wystąpienia w plenerze, pod gołym niebem, wprowadzając taniec, poezję liryczną, chciał stworzyć „teatr narodowy”. Choć nigdy nie zrealizował tego zamierzenia, stworzył jednak nowy styl polityczny dostosowany do

⁵⁸ Giuriati odkrył, iż Egipcjanie nie chcieli brać udziału w kampanii antyamerykańskiej. Szerzej na ten temat M. Ledeen, *op. cit.*, s. 244.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ G.L. Mosse, *L'uomo e le masse nelle ideologie nazionaliste*, Bari 1975, s. 99.

⁶¹ Masy zaczęły utożsamiać się z polityką. W tym okresie pojawił się nowy model polityki masowej, w którym istotną rolę odegrały mity, symbole i święta narodowe. Jest to zjawisko charakterystyczne również dla narodowego socjalizmu w Niemczech i bolszewizmu w ZSRR.

potrzeb nowej polityki masowej, który stał się punktem odniesienia dla wystąpień publicznych XX w. i przede wszystkim podstawą propagandy faszystowskiej.

Oratorstwo D'Annunzia, które ujawniło się w czasie kampanii wyborczej w 1897 r. w Abruzzo, ożywiło się w czasie kampanii interwencyjnej w 1915 r. i osiągnęła swoją kulminację w okresie fiumańskim. Jak podkreślił M. Ledeen: „D'Annunzio był nie tylko jednym z największych mówców swojej epoki [...] Oprócz daru elokwencji znał sposoby oddziaływania na tłum, dlatego też manipulował nim, kształtował go, inspirował aż do momentu, gdy dostosował go do własnych pragnień”⁶². W jego koncepcji stylu politycznego walory estetyczne odgrywały bardzo istotną rolę⁶³. D'Annunzio przywiązywał dużą wagę do symboli ikonograficznych i mitów narodowych (jak święty ogień, chorągiew, kult poległych za sprawę itd.). Wszystkie wystąpienia publiczne D'Annunzia w okresie fiumańskim były starannie zainscenizowane: ulubioną sceną jego wystąpień był balkon, przystrojony chorągwiami, z którego przemawiał do zgromadzonego poniżej tłumy. Chorągiew, która w koncepcji poety miała symbolizować indywidualne czyny heroiczne i bohaterską przeszłość, była stałym elementem programu⁶⁴. W ten sposób symbolika chorągwi połączona została z kultem poległych. W okresie fiumańskim rozwijanie chorągwi przy odgłosie trąb stało się rytualnym elementem ceremoniału wystąpień D'Annunzia. Innym ważnym symbolem politycznym, również związanym z bohaterstwem, męczeństwem i odrodzeniem Włoch, był „święty ogień”. Symbol ten został przejęty częściowo z religii chrześcijańskiej, a częściowo z mitologii antycznej⁶⁵. Ogień był nie tylko wyobrażeniem symbolicznym słońca – światła przeciw mrokowi – ciepła i rozwoju – przeciw zimnu i sterylności, ale także narodu (Volk) pełnego życia jako części żywej natury. Analogicznie też w koncepcji D'Annunzia ogień był symbolem odrodzenia osobistego i narodowego⁶⁶.

Wybór symbolu ognia nie był przypadkowy: pozwolił na połączenie jego własnej koncepcji z symboliką, która została już wykorzystana w czasie I wojny

⁶² G.L. Mosse, *op. cit.*, s. 18.

⁶³ Już w 1900 r. w dramacie *Il Fuoco* pisze „Sława Włoch jest nierozłącznie związana z losem piękna, którego jest matką”. Por. G. D'Annunzio, *Il Fuoco*, Milano 1982, s. 57.

⁶⁴ Już w 1915 r., w czasie jednego ze swoich wystąpień za udziałem Włoch w wojnie, D'Annunzio rozwinął chorągiew, która nawiązywała do jednego z włoskich bohaterów okresu Risorgimento – Nino Bixio, a następnie ucałował ją z okrzykiem „Niech żyje wojna!”. 12 września 1919 r., zaraz po wkroczeniu do Fiume, D'Annunzio zwrócił się do zgromadzonego tłumy o złożenie przysięgi wierności na chorągiew Giovanniego Randaccio. Tę samą chorągiew, ozdobioną czarną wstęgą na znak żałoby po utracie Dalmacji, poeta przedstawił w czasie jednego z przemówień przeciwko „niesprawiedliwemu pokojowi” w Rzymskim Campidoglio w maju 1919 r.

⁶⁵ Jak zauważył G.L. Mosse, ognie na szczytach wzgórz czy na ołtarzach ustawionych wzdłuż dróg stanowiły ważny element świąt niemieckich w okresie wojen napoleońskich (1815). Por. G.L. Mosse, *op. cit.*, s. 102.

⁶⁶ W *Il Fuoco* D'Annunzio pisał: „piękno ognia jest pełne koloru, a kolor jest ozdobą świata, wyrazem najwyższego wysiłku natury, żeby przeistoczyć się w światło”. Ten ideał stanowił wyraźny kontrast z szarością egzystencji mieszczańskiej i z parlamentaryzmem, którymi D'Annunzio pogardzał od samego początku. Por. G. D'Annunzio, *op. cit.*, s. 127.

światowej. Wyborowy oddział żołnierzy włoskich „Arditi” na mundurach miał symbol ognia. Jest to istotne, tym bardziej że nieco później „Arditi” stanowili najbardziej prestiżową część Legionu D’Annunzia we Fiume „Fiamme Nere” (Czarne Płomienie).

Symbol ognia, śmierci i odrodzenia obecny był też w wyobrażeniu Fiume – miasta, które w koncepcji D’Annunzia miało być początkiem pożaru duchowego, mającego strawić cały świat skorumpowany, miał go oczyścić i przekształcić w coś piękniejszego i świętszego. Analogicznie „rozkład i śmierć Włoch miały oznaczać ich odkupienie poprzez bohaterskie czyny”⁶⁷. Ten paradoks stał się później ważnym elementem propagandy faszystowskiej.

D’Annunzio zdawał sobie sprawę z wagi świąt narodowych, manifestacji, z których każda miała odpowiedni ceremoniał i w których wykorzystywano symbole narodowe⁶⁸. To właśnie we Fiume oddziały ochotników za swój hymn przyjęły sztandarową pieśń „Giovinezza”⁶⁹.

W okresie fiumańskim przemowy Komendanta z balkonu do zgromadzonego tłumu stały się stałym elementem w życiu miasta. D’Annunzio był jednym z pierwszych polityków, który przekroczył tradycyjną granicę między sferą religijną i polityczną-świecką. To połączenie elementów religijnych i świeckich przejawiało się w zaadoptowaniu symboli typowo religijnych (jak np. „Ołtarz Ojczyzny”) w manifestacjach politycznych oraz w częstych parafrazach biblijnych lub cytowaniu fraz z Nowego lub Starego Testamentu w mowach politycznych⁷⁰. Te elementy religii katolickiej D’Annunzio łączył w swoich mowach z elementami pogańskimi, mitologią klasyczną, rzymską, a także z mistyką Ojczyzny, kultem bohaterów i nawiązaniem do bohaterskiej przeszłości. Często przewijały się więc wątki tradycji antycznego Rzymu, „dobrej krwi łacińskiej”, Risorgimento, Garibaldi, a nawet Odrodzenia i Leonarda da Vinci, który w pojęciu D’Annunzia był przedstawicielem rasy włoskiej – „rasy doskonałej”.

Użycie tych środków było dokładnie zaplanowane: Zgodnie z ideologią nacjonalistyczną koncepcja „sacrum” związana była z koncepcją narodu i w tym świetle liturgia polityczna D’Annunzia miała prowadzić do integracji mas z ideą narodu.

D’Annunzio starał się też oddziaływać bezpośrednio na zgromadzony tłum w czasie swoich przemówień, które przybierały formę dramatycznego dialogu.

⁶⁷ G.L. Mosse, *op. cit.*, s. 102.

⁶⁸ Bardzo znaczący jest w tym świetle jeden z artykułów konstytucji, w którym nakazuje się stworzenie kolegium „edili” odpowiedzialnych za wystrój miasta i organizację świąt publicznych. Zob. M. Ledeen, *op. cit.*, s. 232.

⁶⁹ S. Sierpowski, *op. cit.*, s. 185.

⁷⁰ Poeta często porównuje wkroczenie do Fiume do „Świętego wejścia”, liczne są też nawiązania do „Rozmnożenia chleba”, „Drogi przez mękę”, „Via Crucis”, „Sądu Uniwersalnego”, „Konia Apokalipsy”. Podobnie też w herbie Regencji znalazło się motto: „Si Spiritus pro nobis, quis contra nos”, które jest parafrazą biblijnego „Si Deus pro nobis quis contra nos” [List do Rzymian św. Pawła (8,31)].

Typowym przykładem były pytania retoryczne, na które zgromadzeni odpowiadali afirmatywnie lub powtarzali za „Arditi”, którzy spełniali rolę chóru, ostatnie zdanie. Wszystkie spotkania kończyły się wspólnym okrzykiem „Qualunque cosa il Comandante voglia, ovunque la voglia, uno per tutti e tutti per uno, uno contro uno e uno contro tutti, tutti contro tutti, in massa”⁷¹ lub po prostu „Eia, eia, eia, alala”⁷². Okrzyki te spełniały funkcję formuł rytualnych, które miały wzmacniać poczucie jedności wśród tłumu⁷³.

* * *

Przez długi czas D'Annunzio uważany był przez historyków za prekursora faszyzmu włoskiego („Jana Chrzciciela” faszyzmu według określenia Carlo Sforzy). Dopiero na początku lat 60. obserwujemy zmianę kierunku interpretacji działalności politycznej D'Annunzia i odejście od niesprawiedliwych i często krzywdzących opinii historiografów okresu powojennego⁷⁴. Nie można jednak zaprzeczyć, że w koncepcji politycznej Gabriele D'Annunzia da się wyróżnić pewne cechy charakterystyczne dla faszyzmu:

1. Wspólne źródło – choć pomiędzy ruchem fumańskim a faszyzmem zachodzą dość istotne różnice, nie można negować, iż oba ruchy wyrastają z tej samej magmy ideologiczno-społecznej (rozczarowanie społeczeństwa i kryzys po I wojnie światowej).

2. Mit kombatanta – faszyzm zrodził się jako ruch defensywny byłych kombatantów Wielkiej Wojny, którzy nie potrafili odnaleźć się w nowej powojennej rzeczywistości. Podobnie też ruch D'Annunzia wchłonął przede wszystkim żołnierzy i zdemobilizowanych dowódców włoskich. Nieprzypadkowo zasadniczą część legionistów stanowili „Arditi” – wyborowy oddział żołnierzy, uważani za arystokrację w armii włoskiej. Jednym z naczelnych dążeń tak faszyzmu, jak i ruchu fumańskiego, było dążenie do niezaprzepaszczenia efektów wojny.

3. Ceremoniał – bez wątpienia Mussolini wyciągnął z doświadczeń D'Annunzia właściwe wnioski i przejął z Wyprawy Fumańskiej „najbardziej chwytliwe elementy”. Cała retoryka i scenografia reżimu faszystowskiego: przemówie-

⁷¹ „Cokolwiek Komendant zażąda, gdziekolwiek zażąda jeden za wszystkich, wszyscy za jednego, wszyscy za wszystkich razem” [tł. aut.].

⁷² *Eia, eia, eia, alala* – najbardziej charakterystyczny slogan D'Annunzia. Wymyślony został 7 sierpnia 1918 r. pod Cauma. D'Annunzio zaproponował, żeby zastąpić barbarzyńskie „Hip, hip, urra” nowym okrzykiem bojowym.

⁷³ Podobną funkcję odgrywały też wymyślone przez poetę motta i slogany, jak na przykład „Me ne frego”, „Semper audeamus”, które były charakterystycznym elementem jego stylu politycznego.

⁷⁴ Do tej rehabilitacji D'Annunzia przyczyniły się m.in. studia N. Valeri (*D'Annunzio davanti al fascismo* z 1963); R. De Felice (*Mussolini il rivoluzionario* z 1965, *Sindacalismo rivoluzionario e fumanesimo nel carteggio De Ambris-D'Annunzio* z 1966, *Carteggio D'Annunzio-Mussolini* z 1971, *Penultima ventura. Scritti e discorsi fiumani* z 1974); F. Cordova (*Arditi e Legionari dannunziani* z 1969), E. Gentile (*Le origini dell'ideologia fascista* z 1975) i wielu innych.

nia z balkonu, pozdrowienia rzymskie, okrzyk „eia, eia, eia, alala”, dramatyczny dialog z tłumem, użycie symboli religijnych w ceremoniach laickich, kult poległych i wykorzystanie ich „relikwii” w manifestacjach politycznych znajdują swoje archetypy właśnie we Fiume.

4. „Marsz na Rzym” – sama idea Marszu na Rzym i przejęcia władzy we Włoszech drogą rewolucji pojawiła się już w koncepcji D’Annunzia.

5. Wodzostwo – koncepcja „Duce” – charyzmatycznego wodza. Pomimo demokratycznych konotacji Carta del Carnaro, D’Annunzio we Fiume sprawował właściwie rządy dyktatorskie⁷⁵. Udział mas w rządach był czystą iluzją, zważywszy, iż nie można uznać za udział w rządzeniu ludu okrzyków skandowanych przez rozfanatyzowany tłum, który zresztą, jak podkreślał Paolo Alatri, złożony był przede wszystkim z jego legionistów, a nie mieszkańców Fiume. Za wyraźnie antydemokratyczne trzeba uznać zawieszenie i unieważnienie referendum w sprawie „Modus Vivendi”, 18 października 1919 r.⁷⁶, a także prześladowanie przeciwników politycznych, których wielu, jak np. lider autonomistów fiumańskich Ruggero Gothardi i Riccardo Zanella, musieli opuścić Fiume⁷⁷.

6. Korporacjonizm – model państwa korporacyjnego stworzony we Fiume, chociaż znacznie różnił się od korporacjonizmu faszystowskiego, stanowił teoretycznie przygotowany grunt, który wcielił do swej doktryny system faszystowski. Korporacjonizm fiumański, nawiązujący pod wieloma względami do korporacjonizmu nacjonalistycznego, był też zbliżony do idei korporacjonizmu katolickiego pod względem krytyki bolszewizmu (potępienie „walki klasowej”) i liberalizmu.

7. Koncepcja pracy i własności – koncepcja pracy, przewidziana w Konstytucji Fiumańskiej jako środka realizacji energii twórczej człowieka, została przejęta później przez Faszystowską Kartę Pracy. Regulacja własności, która nie ma charakteru absolutnego, jest zapowiedzią „państwa totalnego”.

⁷⁵ W związku z powszechnym obowiązkiem obrony, uchwałą Rady Narodowej z 26 I 1920 r. mężczyźni z roczników 1897–1901 składali następującą przysięgę: „Przysięgam bronić wszystkimi siłami i wszystkimi środkami terytorium narodowego i być posłusznym rozkazom Komendanta Fiume Gabriele D’Annunzia. Zob. *Bullettino Ufficiale della Reggenza Italiana del Carnaro*, Fiume 1920, nr 463. Cyt. za S. Sierpowski, *op. cit.*, s. 185.

⁷⁶ Dość autokratyczne wydają się pierwsze decyzje D’Annunzia po wkroczeniu do Fiume: Ograniczył zwłaszcza uprawnienia Rady Narodowej do czystej administracji miasta, ustanawiając rządy wojskowe, które zatwierdzać miały wszystkie decyzje Rady. Na koniec rozwiązał Radę Miejską i zwołał nowe wybory na 15 października 1919 r.

⁷⁷ W celu wyeliminowania wszelkiej opozycji D’Annunzio ogłosił surowe ustawy, które z powodu ogólnie sformułowanych oskarżeń, dopuszczały bardzo arbitralną interpretację: 16 października 1919 r. wydał ustawę, na podstawie której miano stosować karę śmierci, przewidzianą w Kodeksie Wojskowym za przestępstwo szpiegostwa, wobec „nieprzyjaciół, którzy żywią wrogie uczucia dla Sprawy Fiumańskiej”. Następnie 26 listopada 1919 r. wprowadził karę więzienia do lat 10 dla „każdego, kto deprymuje ducha publicznego lub w inny sposób próbuje zmniejszyć opór na okupowanym terytorium”, a także karę rozstrzelania dla rozpowszechniających wiadomości fałszywe lub tendencyjne. Ustawy te, abstrahując od roli zastraszającej, miały jednak minimalne zastosowanie w praktyce, ponieważ sądownictwo było dość niezależne w stosunku do rozporządzeń najwyższej władzy.

Pomimo tych zbieżności, D'Annunzio nie miał zdolności politycznych Mussoliniego. Nie umiał wykorzystać nadarzających się okoliczności i przekształcić „marsz na Fiume” w rewolucję ogólnonarodową. D'Annunzio był przede wszystkim poetą i traktował politykę z perspektywy poety. Jego wizja świata wykluczała monotonię codziennej polityki. Rzadko jego myśl polityczna zajmowała się tradycyjnymi kwestiami politycznymi, jak podatki czy konflikty klasowe. Jego koncepcja polityki koncentrowała się na wielkości narodowej, na estetyce miast włoskich, kreatywności narodu włoskiego. Doskonale zdawał sobie z tego sprawę Benito Mussolini, twierdząc: „był on człowiekiem geniuszu, człowiekiem skazanym na szczególne chwile, a nie człowiekiem, który zajmuje się codzienną praktyką polityczną”⁷⁸. Tragiczny koniec „Wyprawy Fiumańskiej”⁷⁹ położył właściwie kres działalności politycznej Gabriele D'Annunzia. W kilka dni po „Krwawym Bożym Narodzeniu”, 18 stycznia 1921 r., opuścił on Fiume i udał się do Wenecji, a następnie osiadł na stałe w willi nad jeziorem Garda, którą nazwał „Vittoriale degli Italiani”.

Na włoskim firmamencie politycznym wschodziła już wtedy gwiazda Benito Mussoliniego. Ostatecznie sprawę Fiume rozwiązał Pakt Rzymski z 27 stycznia 1924 r., podpisany już przez Mussoliniego, który sankcjonował aneksję tego wolnego miasta do Włoch.

GABRIELE D'ANNUNZIO UND DAS POLITISCHE SYSTEM VON FIUME (1919–1920)

Zusammenfassung

Die Verf. bespricht die Hauptprämissen der Politik von Gabriele D'Annunzio während der Besatzung Fiumes vom 12. September 1919 bis zum 24. Dezember 1920. Die Fiumer Expedition soll als Konsequenz des in Italien als ungerecht empfundenen Versailler Friedens betrachtet werden. Er befriedigte die italienischen Territorialforderungen nicht, vor allem infolge der Missachtung des Londoner Abkommens. In der Besatzung Fiumes kann man zwei Phasen unterscheiden: erstens die Phase bis zur Niederlage von „Modus Vivendi” im Dezember 1919. In dieser Etappe überwiegt der Einfluss von nationalistischen Ideologien. Die zweite Phase, die mit dem revolutionären Syndikalismus verbunden war, dauerte vom Januar bis Dezember 1920.

Die Besetzung Fiumes realisierte, neben den territorialen Zielen (es ging um die Einverleibung Fiumes zu Italien als Wiedergutmachung für die im Ersten Weltkrieg getragenen Opfer), auch politische Ziele: D'Annunzio beabsichtigte die Regierung von Francesco Saverio Nitti zu stürzen. Nach der Besetzung forderten die nationalen Kreise einen Marsch auf Rom und eine bewaffnete Machtübernahme im italienischen Staat. Im weiteren Kontext der internationalen Politik strebten die Nationalisten danach, auf dem Balkan eine antiserbische Revolution hervorzurufen. Der Durch-

⁷⁸ Cyt. za G. Mosse, *op. cit.*, s. 100.

⁷⁹ W ciągu czterech dni, od 24 XII–28 XII 1920 r. armia włoska, pod dowództwem generała Enrico Caviglia przełamała opór ochotniczego legionu D'Annunzia i opanowała miasto. Zgodnie z postanowieniami traktatu w Rapallo z 12 XI 1920 r. Fiume miało stać się wolnym miastem w granicach dawnego austro-węgierskiego *corpus separatum* pod protektoratem Włoch.

bruch der Fiumaer Expedition war die Ausrufung der Verfassung für den besetzten Stadtstaat „Carta del Carnaro“ vom 8. September 1920. Die von D’Annunzio in Zusammenarbeit mit dem Syndikalisten Alceste De Amrisen geschriebene Verfassung war neuartig. Das wesentlich Neue war ihr kommunal-korporationistischer Charakter sowie eine originale Lösung der Eigentumsverhältnisse und der Arbeit. Die beiden Elemente haben die Faschistische Charta der Arbeit beeinflusst. Mit der Idee der „Carta del Carnaro“ war eng die Gründungsidee einer Fiumaer Liga verbunden, die unterstützte Völker zusammenfassen und somit eine Alternative zum Völkerbund darstellen würde.

Das Neue in der Politik D’Annunzios bestand auch in der Herausbildung eines neuartigen politischen Zeremoniells, vor allem mit der Ausnutzung nationaler Symbole verbunden wie: die Fahne, Ansprachen des Kommandanten vom Balkon, Dialog mit der Menge, römischer Gruß, Kult der Gefallenen, Symbolik des heiligen Feuers, der religiösen und staatlichen Feste.

Die Fiumaer Bewegung hatte viele Berührungspunkte mit dem Faschismus, vor allem dieselbe Genese: die Enttäuschung der Gesellschaft nach dem Ersten Weltkrieg, den Frontkämpfermythus, die Idee eines Marsches auf Rom, die Idee eines charismatischen Führers, den Korporationismus, das Arbeits- und Eigentumskonzept. Das tragische Ende der Fiumaer Expedition bot der politischen Aktivität D’Annunzios Einhalt, der am 21. Januar 1924 Fiume verließ. Die Fiumaer Angelegenheit wurde endgültig durch den von Mussolini unterzeichneten Pakt von Rom, vom 27. Januar 1924, gelöst, der die Annexion dieser Freien Stadt sanktionierte.